

És molt remarcable l'enfocament metodològic de Simbor en valorar aquests estudis fusterians a partir d'allò que tingueren de més substancial i innovador en el seu moment, des de la «voluntat assagística» (p. 170) —i aquesta apreciació és bàsica si es vol copsar la intencionalitat del volum de Fuster; és a dir, com a primeres reflexions estructurades i de conjunt entorn de l'abast dels moviments literaris i dels autors que s'hi comprenen després de la ruptura política de 1939. Aquest reconeixement, recolzat oportunament sobre la valoració que féu Joan-Lluís Marfany de la *Literatura catalana contemporània*, és seguit d'un estat de la qüestió que actualitza els avenços en la matèria a partir de moltes de les hipòtesis, o intuïcions, de Fuster.

Simbor suggereix, amb encert, que caldria *contextualitzar* gran part dels estudis fusterians establerts entre els anys seixanta i setanta dins la substanciació de la condició nacional dels valencians i principatins: un marc nacional compartit, resultat de la praxi, l'estratègia social i la legitimació intel·lectual de la seva historicitat.

De nou —el text de Simbor esdevé un referent—, la unitat de mètode dels «dos» Fusters: l'emprenedor i el sistematitzador, vectors indestruïbles que donen a entendre el perquè del Fuster «revoltat» (p. 294) —contra les deficiències inexorables d'una mitificada democratització formal— a l'hora de confegir una comprensió crítica (constructiva) de l'herència de la seva obra. De quan el «circuit literari» no s'aïllava del projecte civico-polític.

SÁNCHEZ-PANTOJA, Albert i VICENT PITARCH: *El combat per la premsa. Al Vent i Nosaltres els valencians*. Castelló: Universitat Jaume I, 2009.

NEUS FAURA I PUJOL

Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Catalana
neus.faura@uab.cat

Aquest volum dona a conèixer dos episodis clau en el camp de la comunicació que van tenir lloc durant el franquisme al País Valencià, concretament a les comarques de la Plana: la revista *Al Vent* i el programa de ràdio *Nosaltres els valencians*. Els seus autors són els mateixos que fa una quarantena d'anys van impulsar i van dur a terme ambdues iniciatives. Ningú millor que ells, doncs, podia relatar-los i recuperar-los per a la memòria històrica.

La revista *Al Vent* (1964-1969) va ser fundada i dirigida per Albert Sánchez-Pantoja i Frederic Rivas. Publicada sota l'empara de l'Església i editada en ciclostil, va arribar a assolir un miler de subscripcions i va constituir un text pioner del valencianisme de filiació fusteriana. *Nosaltres els valencians* (1969-1980) va ser el primer programa de ràdio en català del País valencià. Nascut sota l'impuls d'un grup de joves de Vila-real, s'emetia a Ràdio Popular de la Plana, i Vicent Pitarch

en va ser el realitzador. Aquestes dues activitats, tot i no ser simultànies, van compartir unes inquietuds i uns objectius comuns, centrats a promoure la reflexió sobre la realitat social del país i la recuperació de la seva dignitat nacional, un aspecte de la qual era l'ús mateix del català com a llengua vehicular.

El volum presenta aquestes experiències en dues parts diferenciades. A la primera part, i amb el títol «*Al Vent. Premsa en català a Castelló, 1964-1969*», Albert Sánchez-Pantoja analitza els antecedents, la gènesi i els continguts de la publicació des del primer número fins al darrer, i fa una valoració de l'aportació que va significar en aquells moments de dictadura i de la vigència que encara tenen molts dels seus escrits.

Pel que fa als antecedents i a la gènesi, l'autor remarca que *Al Vent* es va inspirar en les activitats de diversos nuclis intel·lectuals i entitats socials del país, com Lo Rat Penat de València, però sobretot en *Nosaltres els Valencians* i altres escrits de Joan Fuster. L'autor subratlla també l'impacte que el fenomen de la Nova Cançó va tenir al començament dels 60 entre el jovent del país: de fet, el mateix títol de la revista va ser pres de l'emblemàtica cançó de Raimon, que l'autor qualifica d'«un crit en mig del silenci». En aquest mateix apartat, Sánchez-Pantoja destaca el suport que la publicació va tenir d'associacions com el Club d'Estudiants i el Grup Castellonenc d'Estudis, i també de l'Església, gràcies a l'acolliment que li va donar mossèn Joaquim Amorós.

Després de fer un repàs al contingut del que va ser el primer número de la revista, la distribució, la impressió i l'impacte que va produir a molts punts del domini lingüístic, l'autor n'analitza la trajectòria durant els anys en què es va publicar, i la divideix en tres etapes.

Dins de la primera etapa, qualificada «de consolidació» (números 1-6, 1964-1965), Sánchez-Pantoja fa un balanç dels articles que hi van aparèixer i en destaca la diversitat temàtica que els va caracteritzar ja des de bon començament (llengua, literatura, cultura, economia, política, urbanisme, esports, aspectes diversos de l'actualitat d'aquell moment, tant del país com del món, etc.). Sobre la tendència ideològica que la movia, remarca que la publicació donava prioritat als plantejaments nacionals, però que també es va bastir sobre les bases tant del socialisme, que en aquells moments començava a organitzar-se al País valencià, com de la democràcia cristiana.

Dins de la segona etapa, considerada «de plenitud» (números 7-15, 1965-1967), l'autor hi destaca el creixement en nombre de pàgines, l'àmplia difusió que va anar adquirint i l'ampliació de col·laboradors locals i també de personalitats rellevants com a redactors. En aquesta etapa també es van elaborar dos números monogràfics: un sobre el Mercat Comú (número 10) i un altre sobre el Concili Vaticà II (número 11), que va coincidir amb l'intent d'introduir l'ús del català a les esglésies del país.

La tercera etapa, de «suspensió, represa i cloenda», (números 16-17, 1967-1969), va significar la interrupció de la publicació durant quinze mesos per ordre de l'autoritat governativa, ordre que va arribar a través de l'aleshores secretari del

bisbat, mossèn Antoni Deig, i que materialitzava els recels que el Govern Civil i la *Jefatura Provincial del Movimiento* havia mostrat sempre contra la revista. L'autor considera, però, que no va ser un temps perdut, perquè el número 16 de *Al Vent* va reaparèixer amb forces renovades a partir del maig de 1968, número en el qual, entre altres temes, es tractava àmpliament el centenari de Pompeu Fabra. Sánchez-Pantoja subratlla també com a fets destacats d'aquesta etapa la participació de la publicació en el Congrés de Premsa Catalana Comarcal i Local que va tenir lloc el desembre de 1968 al Palau Dalmases, de Barcelona, organitzat per Òmnium Cultural, i en l'Exposició de Premsa Comarcal que va tenir lloc a la llibreria Cinc d'Oros, també de Barcelona, el maig de 1969. Quan el febrer d'aquest mateix any es preparava el número 18, que dedicava l'editorial a honorar la memòria de l'abat Escarré, mort l'octubre de 1968, el govern de Franco decretava l'estat d'excepció a tot l'estat. *Al Vent* va ser clausurat definitivament. Els intents posteriors de reconstruir la publicació van topiar amb dificultats de tota mena (econòmiques, administratives, polítiques, personals, etc.), però la seva desaparició es va veure compensada per la posada en antena de *Nosaltres els valencians*, que va ser com una mena de continuació, ara per ràdio, dels continguts i els objectius de *Al Vent*.

Amb aquesta recreació en forma de crònica, el lector pot arribar a tenir un coneixement molt aprofundit del que va ser i va significar *Al Vent*. Hi ajuden molt no solament els nombrosos fragments d'articles publicats, que evidencien l'interès i el nivell que va assolir la publicació, sinó la profusió d'informacions addicionals que l'autor hi aporta, que van des de la gran quantitat de correspondència amb personalitats de l'època i de persones interessades en general per la revista, fins al relat de les experiències i les anècdotes viscudes al llarg dels anys en què es va publicar.

De manera semblant a la primera part del volum que acabem de comentar, a la segona part, i amb el títol «Nosaltres els valencians. *Ràdio en català a la Plana*, 1969-1980», Vicent Pitarch fa una aproximació al que va ser el primer programa de ràdio en català al País valencià. Nascut com a resultat de les inquietuds d'uns quants joves que assistien a un curset de català a Vila-real, l'autor destaca que per tirar endavant la iniciativa, «va pesar molt més la il·lusió, la generositat, el compromís i el coratge, que no pas les dificultats, la inexperiència i el risc que comportava l'empresa», però afegeix que «el risc de flirtejar amb allò que estava prohibit i perseguit pel règim li va afegir un plus d'encant i al·licient a la cosa». La iniciativa va trobar acollida a Ràdio Popular de la Plana i les emissions van començar el 28 de maig de 1969, a les vuit del vespre, i amb el nom proposat per Vicent Pitarch, cosa que, segons l'autor, estava «en total sintonia amb el que es pretenia fer [...] i amb un pedigrí o denominació d'origen clarament fusteria [...]» Aquest primer programa va consistir bàsicament en una crida a la participació, en la justificació de la necessitat de l'ús del català i en l'expressió del desig dels seus realitzadors de no limitar-se a ser un programa local o provincial, sinó d'abastar tot l'àmbit dels Països catalans.

L'autor repassa tot seguit l'estructura del programa (que al principi s'emetia setmanalment, però que més tard va tenir dues i, fins i tot, tres audicions per setmana), els continguts, el paper que hi va tenir la música, el suport tècnic, el conjunt de col·laboradors que hi va participar i el paper de la censura (que en molts moments va haver de ser autocensura), tot remarcant dues fites importants, que van ser les celebracions del cinquè i del desè aniversaris.

Pel que fa a l'estructura, el programa contenia diversos espais parlats, de duració diversa, que s'alternaven sempre amb gravacions musicals, amb una gran diversitat de temes tractats. Hi apareixien regularment cartes dels oients (la resposta a les quals era redactada sempre per Vicent Pitarch); entrevistes; cròniques de col·laboradors territorials; noticiaris d'informació cultural (sobre conferències, concursos literaris, congressos, recitals, premis, etc.); semblances de personatges eminents, coincidint amb aniversaris, defuncions, distincions, o altres fets (l'autor dóna la relació dels escriptors i intel·lectuals més destacats que van omplir aquest espai); comentaris de l'actualitat del moment, de tema preferentment polític, social, econòmic i cultural (s'hi van tractar qüestions tan diverses com l'atur, la guerra del Vietnam, la dictadura de Pinochet, la llei general d'Educació o els conflictes de l'Orient Pròxim); novetats bibliogràfiques, discogràfiques, teatrals o de cinema; campanyes monogràfiques (iniciades amb la del «Valencià a l'escola», que va transcendir l'àmbit radiofònic) i anàlisis de llibres bàsics, com *Nosaltres els Valencians*, de Joan Fuster, o *La llengua dels valencians*, de Manuel Sanchis Guarner. Un primer annex al final de llibre inclou una relació per ordre cronològic dels continguts de tots els programes emesos, cosa que facilita al lector la consulta de qualsevol detall que s'hi pugui relacionar. Pel que fa a la música, s'hi van difondre principalment els cantautors de la Nova Cançó, però també el cant coral i algunes grans figures, com Pau Casals. En aquest cas, consta també en un segon annex la llista de tots els intèrprets de gravacions musicals que s'hi van emetre, ordenats per freqüència (Lluís Llach i Raimon van ser els més difosos, amb cent setanta-una vegades el primer i cent seixanta-nou el segon).

Pel que fa als col·laboradors del programa que, d'una manera o d'una altra, van donar-hi suport, l'autor en fa una relació per ordre alfabètic i reproduïx unes quantes cartes que, en ocasió de la celebració del cinquè aniversari, van enviar a l'emissora personalitats com Ramon Aramon, Salvador Espriu, Joan Fuster, Jordi Rubió i Balaguer, Cassià M. Just o Francesc de B. Moll, entre molts altres, i també fa el mateix amb les persones i institucions entrevistades, amb la data corresponent. El desè aniversari es va celebrar amb una roda de premsa en què van participar el director de Ràdio Popular, una representant de la Conselleria de Cultura del País Valencià, una d'Òmnium Cultural de Barcelona i els diaris *Avui* i *Mediterráneo*, a més de l'equip de redacció, i amb un programa extraordinari que l'autor glossa amb tota mena de detalls.

El declivi del programa, segons l'autor, va començar quan Vicent Pitarch «va iniciar una lenta i gradual desconnexió del programa, del qual es va haver de deslligar, el 1979, a causa dels seus compromisos amb l'activitat política». A partir

d'aquest moment, va començar a fallar-ne la regularitat i, finalment, el febrer de 1980, el director de l'emissora i Vicent Pitarch van acordar «posar fi a l'aventura».

L'autor subratlla la repercussió cívica del programa i en valora sobretot aquests tres aspectes: en primer lloc, l'impacte de tipus lingüístic, ja que cap emissora del País valencià no havia utilitzat mai la llengua pròpia en cap mena de programa; en aquest mateix sentit, remarca la incidència i la repercussió social que va tenir en la campanya «Valencià a l'escola»; en segon lloc, l'efecte multiplicador del programa, ja que va originar la creació d'altres programes semblants en altres emissores del país; i en darrer lloc, l'impuls a la normalització de la cultura pròpia del país, fomentant l'activisme cultural entre la gent jove, un activisme que es materialitzava en l'augment d'activitats en les associacions culturals ja existents, de les quals el programa donava compte puntualment i regularment.

El volum constitueix, doncs, una aportació innovadora i valuosíssima a la història dels mitjans de comunicació del País valencià, concretament de la franja cronològica i geogràfica que representen les dècades dels seixanta i dels setanta a les comarques castellonenques. Les dades aportades pels autors es veuen completades pels dos apèndixs a què ja hem fet referència, i per dos més, un dels quals mostra il·lustracions diverses, com la portada de la publicació *Al vent* o el logotip de *Nosaltres els valencians*, fotografies d'època dels impulsors de les dues iniciatives i de diversos col·laboradors i escrits d'adhesió de personalitats d'aquell moment pertanyents a diversos àmbits (pintors, escriptors, eclesiàstics, etc.), i el darrer, que és un índex onomàstic general. Acompanyen l'acurada edició que n'ha fet la Universitat Jaume I de Castelló una presentació de Joaquim M. Puyal, que contribueix a situar les dues iniciatives en el camp de la història de la comunicació dels Països Catalans, i un DVD amb la gravació de nou programes emesos, l'audició dels quals suposa per uns moments un retorn a les fonts d'un gran valor històric, però sobretot sentimental i entranyable.

FRANCÉS, Maria Àngels: *Literatura i feminisme. L'hora violeta de Montserrat Roig*, Tarragona: Arola Editors, 2010; «Atenea», núm. 9.

ISABEL MARCILLAS PIQUER

Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana
isabel.marcillas@ua.es

D'un temps ençà, la societat en general i, en aquest cas, el món de la literatura en particular, reconeix tenir un deute amb les dones. Ens referim, ara, a les dones que escriuen i que, com Montserrat Roig, han bastit tot un univers literari femení que contribueix a la formació i consolidació de la identitat de la dona catalana del segle xx. No és res nou, encara que no s'ha d'obviar, afirmar que la literatura escrita per dones ha estat força menystinguda per la crítica —parlem de la crítica